
СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

УДК 101

В. Г. Сила

ГРОМАДЯНСЬКИЙ ПОСТУП В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ЧИННИКИ ТА ЗМІСТ

Анотація. У статті аналізуються теоретичні підходи та чинники громадянського поступу українського суспільства в контексті зарубіжного та вітчизняного соціально-філософських дискурсів. Громадянський поступ розглядається як творчий процес, зміст якого впливає на всі сфери суспільного життя і реалізується під впливом спектру чинників, які відображають тенденції суспільної трансформації.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянський поступ, трансформація, громада.

В. Г. Сила

ГРАЖДАНСКАЯ ПОСТУПЬ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ: ПРИЧИНЫ И СУТЬ

Аннотация. В статье анализируются теоретические подходы и факторы гражданской поступи украинского общества в контексте зарубежного и отечественного социально-философского дискурсов. Гражданская поступь рассматривается как творческий процесс, содержание которого влияет на все сферы общественной жизни и реализуется под влиянием спектра факторов, которые отображают тенденции социальной трансформации.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданская поступь, трансформация, сообщество.

V. H. Sylva

CIVIL PROGRESS IN MODERN UKRAINE: FACTORS AND CONTENT

Abstract. Theoretical approaches and factors of the Ukrainian civil society progress in the context of foreign and domestic social-philosophical discourses are analyzed in the article. Civic progress is considered as a creative process, the content of which affects all aspects of life and is implemented under the influence of factors, which reflect the trends of social transformation.

Key words: civil society, civic progress, transformation, community.

Актуальність теми дослідження. Історія сьогодення переконливо засвідчує, що суспільна трансформація в Україні є складним багаторівневим процесом, який включає в себе формування нового типу економічних, політичних, культурних відносин, забезпечення прав і свобод людини, зміну системи самоврядування тощо. В самому цьому процесі криється чимало суперечностей, які негативно позначаються на утвердженні ідентичності та згуртуванні українського суспільства. Криза цінностей після розпаду СРСР і відсутність альтернативної вітчизняної ціннісної парадигми, невизначеність стратегій та методів суспільної трансформації створили перешкоди для громадянського поступу в Україні.

Постановка проблеми. Україна має давні традиції самоорганізації і громадянства та філософські підходи до осмислення їх підстав, про що йшлося у наших попередніх публікаціях [13, 14 та ін.]. Однак, в сучасних умовах, проблема об'єднання спільних зусиль людей в напрямку поліпшення їх соціальної спроможності, зростання соціальної довіри та взаємопідтримки, набула особливого звучання. Від ефективності розбудови системи громадянських інститутів і відносин на засадах суспільної солідарності та злагоди залежить стабільне функціонування українського суспільства та успішність інтеграції України в європейський та світовий простір. Водночас, налагодження ефективної взаємодії між органами влади, місцевого самоврядування та громадою можливе лише за умови визначення пріоритетних стратегій громадянського поступу.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. В сучасних умовах деструктивні явища в українському суспільстві все більше поглиблюються, що згубно впливає на його згуртованість та ефективність. Посилення тенденцій глобалізації та інформатизації призводить до кризи особистісної ідентичності, загострення протистояння між безмежною індивідуальною свободою та надмірним соці-

СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

альним контролем – до зростання соціальної напруги.

Адекватною відповіддю на ці та інші глобальні і локальні виклики є розбудова громадянського суспільства в Україні. Водночас, при визначенні стратегій і змісту громадянського поступу, варто брати до уваги, що концепція громадянського суспільства в Україні ґрунтується на кількох основних підходах до його розуміння і тлумачення.

Постановка завдання. Відтак, у цій статті ставимо завдання проаналізувати теоретичні підходи та чинники громадянського поступу українського суспільства в контексті зарубіжного та вітчизняного соціально-філософських дискурсів. Зауважимо, що під поняттям «громадянський поступ», слідом за українським філософом А.Карасем, розуміємо «процеси еволюційного визрівання норм громадянського суспільства» [6, с. 440].

Виклад основного матеріалу. Визрівання норм громадянського суспільства в сучасній Україні відбувається «по-ступово», крок за кроком. Характер і масштаби громадянського поступу в нашій країні зумовлені не лише внутрішніми детермінантами, а й зовнішніми чинниками. До останніх відносимо, насамперед, глобалізацію, інформатизацію та технологізацію суспільства і суспільних відносин, які не лише відкривають нові можливості у напрямі світової співпраці, але й руйнують соціальний порядок.

Глобальні зрушення торкнулися всіх сфер людського буття, зруйнувавши економічні, інформаційні, культурні, адміністративно-державні розмежування між народами світу та вимальовуючи контури цілісного, спільного світопростору. Глобалізація спричинила розмаїтість форм сучасної влади та суспільних конфігурацій, породила цілий ряд деструктивних явищ – конфліктів, війн, руйнування природи і культури, наростання соціальних ризиків.

Аналіз динаміки сучасних цивілізаційних загроз дозволив німецькому суспільствознавцю У.Беку охарактеризувати суспільні ризики як такі, що виникають на найвищому ступені розвитку виробничих сил, мають велику руйнівну силу, незворотні та невидимі, є наслідком зростаючих потреб споживачів, мають універсальний характер («наздоганяють» кожного), спричиняють соціально і політично небезпечні ситуації, зумовлюють поділ індивідів на тих, хто найбільше від них потерпає і тих, хто отримує від них вигоду [2, с. 25-26].

Внаслідок наростання глобальних ризиків трансформується соціальна сфера суспільства, змінюються традиційні структури людської життєдіяльності. Надшвидкісні темпи впровадження інформаційних технологій відкривають нові можливості у сфері людського співжиття та комунікації, однак, водночас, обмежують у неї потребу в самостійному мисленні, знищують соціальну відповідальність, деформують поведінку в напрямку соціальної ізоляції. Суспільна невизначеність, незахищеність багатьох соціальних груп породжує соціальне відчуження, нищить здатність людей до співпереживання.

Разом з тим, зміна соціальної конфігурації в умовах глобалізації небезпечна не лише руйнуванням міжособистісної взаємодії людей, втратою відповідальності особи перед спільнотою та зниженням соціальної активності людей. Глобальна експансія серійного виробництва має тенденцію до «всесвітнього ототожнення» і соціокультурної уніфікації, веде до різкого «обвалу» соціальних структур національних суспільств. За такого соціального порядку «неактуальними» стають цілі держави, народи, нівелюються їх культурні, історичні традиції. В умовах нового глобального порядку під загрозою опиняється унікальна самобутність окремих спільнот, національна безпека держави. Натомість зростає роль соціальних рухів, посилюється маргіналізація соціального середовища, девальвуються суспільні цінності та втрачаються суспільні орієнтири. Внаслідок цього зазнає краху віра в кінець дороги, по якій ми рухаємось, в мету історичних змін, у стан досконалості, якого буде досягнуто завтра, наступного року чи тисячоліття, в нове хороше суспільство тощо [1, с. 36].

Тим більше, що до зовнішніх негараздів традиційно додаються внутрішні протиріччя суспільно-політичного буття українців: відсутність протягом тривалого часу державності, тоталітарне минуле, стрімка зміна ціннісних орієнтирів в останні кілька років. На думку З.Самчука, брак суспільно-значущої мети в Україні є хронічним, що повсякчас призводило до «індивідуалістського різноголосся, або до тієї стадно-колгоспної форми колективізму, що тягла за собою, з одного боку, деградацію повноцінних індивідуальностей, а з іншого, - апофеоз анонімних нулів, перетворюючи українство в легку здобич, іграшку в чужих руках...» [12, с. 174].

Перший підхід, витоки якого сягають філософії Г. Гегеля, фактично ототожнює громадянське суспільство з державою. Внаслідок цього державі відводиться виключна роль у справі врегулювання хаотичних явищ та процесів, які неминуче виникають в результаті прояву індивідуальної активності громадян та реалізації їх прагнень. Тому суспільство Г.Гегель називає «державою нужди і розсудку», а справжню державу вважає втіленням розуму [4, с. 228]. Громадянське суспільство спроможне за-

СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

довольнити потреби індивідів, але лише в результаті функціонування держави, без якої воно не виявляє свою життєздатність. Громадянський поступ в такому разі виявляється історично обумовленим, закономірним процесом зростання і нагромадження досягнень людського розуму, результатом втілення яких стає держава як найвищий прояв самосвідомості людства.

Однак таке концептуальне підґрунтя громадянської самоорганізації не прийнятне для застосування в українській суспільній практиці, оскільки за такого підходу держава концентрує в себе надмірні владні повноваження, отримує гегемонію в економічній, політичній, соціальній, духовній сфері. Громадянський поступ в такому разі може набути позанаціонального спрямування, адже під виглядом «захисту прав громадянина» зазнаватимуть переслідувань всі, хто є носієм культурної своєрідності.

В межах другого підходу, прихильником якого був італійський марксист А.Грамші, акцент робиться на неполітичній соціальній активності, внаслідок чого громадянське суспільство розглядається як сфера її вияву в політичній державі. При цьому громадянське суспільство функціонує поряд із суспільством політичним, утворюючи державу. Це означає, що громади не претендують на контроль над державою, а функціонують у рідній її політиці. Громадянський поступ за таких умов, хоча й сприяє підвищенню соціальної солідарності, однак не забезпечує розширення можливостей політичної дії, не сприяє поєднанню зусиль громадян в тих питаннях, в яких держава набрала багато повноважень, або навпаки, усунулась від їх вирішення.

Третій підхід, який спирається на ідеї представників лібералізму (Ф.Гаєка, Дж.Роулза, Е.Гелнера), інтерпретує громадянське суспільство як опозиційну до держави і не підконтрольну їй мережу суспільних інститутів чи соціальних структур, неурядових об'єднань. Загальною метою такого суспільства є створення умов для якомога повнішого задоволення спонтанних потреб кожного індивіда. Тобто лібералізм наполягає на соціальній автономії індивіда і його праві на власні, індивідуальні дії. Скажімо, на думку австрійського мислителя Ф.Гаєка, підставою об'єднання зусиль індивідів може слугувати раціональна корисність або неможливість досягнення поставленої мети індивідуальними зусиллями [3]. Визрівання норм громадянського суспільства, таким чином, передбачає створення в державі механізмів реалізації особистості, забезпечення її прав і здійснення свободи.

З позицій четвертого підходу, розробленого на ідейній платформі комунітаризму (Дж. Александер, Е. Гелнер, Р. Патнем, А. Макінтайр, Дж. Маклін), громадянське суспільство ототожнюється з комплексом різноспрямованих соціальних відносин, що пов'язують людей у спільноті. Підставою активності, самоорганізації та співпраці громадян визнаються соціальні коди, символічні концепти, цінності, властиві культурі конкретного суспільства. Втілення цих соціокультурних практик забезпечує громадянське суспільство, мета якого полягає в «моральному регулюванні соціального життя» [17, с. 161]. Зміст громадянського поступу, отже, полягає у моральному вдосконаленні суспільства, побудові в ньому нового етичного порядку шляхом відродження його національної ідеї та солідарності.

Своєрідною альтернативою попереднім можна вважати п'ятий підхід, який виник в результаті поєднання ідей лібералізму та комунітаризму і, нерідко, визначається як мультикультуралізм. Прихильники цього підходу (А. Карась, Л. Слободянюк, Т. Волкова) наполягають на взаємодоповнюваності лібералізму як концепції, що звеличує окремого індивіда, та комунітаризму як ідейно-світоглядної течії, зверненої до культурних (етнічних) спільнот. З позицій мультикультуралізму, громадянське суспільство здатне подолати протиріччя між універсальністю, глобальною уніфікацією (лібералізм) та етнічною специфікою, притаманною окремим спільнотам (комунітаризм) шляхом поступового нарощування соціального капіталу як морального ресурсу спільноти. В такому суспільстві громадянство тісно пов'язане з культурною ідентичністю, а «майбутній громадянин повинен бути здатним і готовим виступити як член даної особливої історичної спільноти, її минулого і майбутнього, форм її життя та інститутів, у рамках яких міркують і діють її члени» [16, с. 242].

Цей підхід співзвучний українській філософській традиції (І. Франко, М. Драгоманов, Б. Кістяківський, В. Липинський), в якій питання утвердження громадянського суспільства розглядалися в соціокультурній перспективі. Це означає, що громадянський поступ розумівся як спонтанна, поліцентрична взаємодія індивідуальних світів, яка утворюється в результаті спільного життя людей, що має форми культуротворення. Зокрема, І. Франко зазначає, що рушійними силами поступу є не лише матеріальна продукція, а й цілий комплекс фізичних і духовних потреб народу [15, с. 48]. Соціальний порядок та ефективна злагоджена співдія людей, на думку філософа, забезпечуються громадянською активністю невеликої групи людей («авангарду»), творчість яких стає основою неперервності національної традиції та запорукою подальшого соціокультурного поступу.

СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

На думку Б. Кістяківського, основою громадянського поступу виступає виконання норм права в повсякденному житті та високий рівень правосвідомості. Міркуючи над підставами існування «держави будучини», вчений висновок, що «у правовій організації суспільства найбільшу вагу матиме як визнання публічно-правового характеру з правом на гідне людське існування і за всіма його розгалуженнями, так і визнання цих прав як прав особистих» [7, с. 271]. Водночас філософ переконаний, що ідеали правосвідомості формуються в ментальному полі і тісні пов'язані з культурою, яка відображає національну індивідуальність народу. Тому метою досконалого державного буття є «гармонія між суспільним цілим і особистістю», за якої «у кожній людині представлена і втілена певна культурна мета як щось життєве і особисте» [там же, с. 274].

Ґрунтовний аналіз філософсько-світоглядної сутності громадянського суспільства з урахуванням вітчизняних філософських підходів здійснив український професор А.Карась. На його думку, дискурсивний феномен громадянського суспільства має потрібну природу і функціонує: 1) як знак свободи або самопороджуюча ініціатива, чи початок дій; 2) як розгортання сенсу свободи через стосунки і зв'язок з історичним довідком; 3) як сама людина, що є типовим носієм цінностей демократичної групи, в культурному горизонті яких здійснюється певний семіоз та мовно-мовленнєвий дискурс, і формується феноменологія знаків, значень, символів і кодів взаємопорозуміння... [6, с. 405]

Громадянський поступ вчений розглядає як примноження «соціального капіталу» (довіри, громадянської активності), що є моральним ресурсом життєздатного в сучасних умовах суспільства. Дослідження європейських та українських зразків еволюції соціального процесу в напрямку формування громадянського суспільства дозволило вченому виділити такі основні чинники громадянського поступу: а) спроможність людей добровільно (поза втручанням держави) самоорганізовуватися в групи, братства, товариства, кооперативи, організації, громади задля господарської взаємодопомогової та культурно-освітньої співпраці; б) індивідуальна громадянська активність, яка залучає до відданості суспільним справам, громадянської порядності, солідарності; в) громадянська свідомість, яка підтримується самодисципліною і самоконтролем особи, співробітництвом, патріотизмом, довірою, здатністю її до жертвованості задля громадського добра [5].

Вважаємо, що ці важливі чинники громадянського поступу варто проаналізувати докладніше.

Першочергового значення для громадянського поступу, за А.Карасем, набуває спроможність людей добровільно (поза втручанням держави) самоорганізовуватися в групи, братства, товариства, кооперативи, організації, громади задля господарської взаємодопомогової та культурно-освітньої співпраці. В можливості добровільно об'єднуватися та самоорганізовуватися в громади реалізується, з одного боку, прагнення громадян до особистої свободи та свободи об'єднань, а з іншого – потреба людини у приналежності до певної спільності, спілкуванні.

Попри те, що українцям властивий індивідуалізм, який виявлявся у прагненні до незалежності, волі, права самостійно вирішувати життєво важливі питання та розпоряджатися своїм власним майном, прагнення узгоджувати індивідуальні та громадські інтереси спонукало їх до об'єднань в громади ще з давніх часів. Ще давні слов'яни жили гуртом, родовими громадами або спільнотами, які забезпечували набуття людиною досвіду колективних дій, уможлилювали обмін соціальним досвідом, сприяли підвищенню солідарності між поколіннями. Кожна спільнота (громада) ставала осередком моральних цінностей та норм поведінки, в ній приймалися загальнообов'язкові рішення, каралися злочинці, шанувалися видатні особи, здійснювалась взаємопідтримка членів громади тощо.

В сучасних умовах місцеві громади стають тим соціальним простором, де все більш активно проявляють свої переваги форми та методи суспільних ініціатив. Останні за своєю суттю є формою демократії прямого впливу, або демократії безпосередньої участі: «активна громада, яка бере безпосередню участь і в прийнятті рішень щодо основних питань місцевого розвитку, і в реалізації суспільно важливих проєктів та ініціатив, – запорука успішного розвитку на місцях, справжньої щоденної демократії, свідомого громадянського суспільства» [8, с. 8].

Високий рівень активності громадських об'єднань у суспільстві свідчить про рівень розвитку в ньому демократії та дозволяє

– по-перше, звільняти державу від реалізації окремих надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань зі збереженням високих соціальних стандартів для населення (так, у Німеччині залучення громадських організацій дозволяє заощаджувати 30–37 % вартості таких послуг для держави);

– по-друге, підвищувати якість політичних і публічно-правових рішень через повніше врахування потреб населення, альтернатив і можливих наслідків рішень (підвищення якості рішень сприяє підвищенню рівня легітимності органів публічної влади);

СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

– по-третє, забезпечувати повнішу імплементацію публічно-правових рішень населенням [9, с. 4].

Наступним чинником громадянського поступу, згідно з А.Карасем, є індивідуальна громадянська активність, яка залучає до відданості суспільним справам, громадянської порядності, солідарності. Громадянська активність – це структурно-змістовна якість особистості, яка формується та розвивається на основі власних ціннісних орієнтацій, враховуючи цінності суспільства і правові норми й вимоги держави, спрямовує діяльність, поведінку, спілкування людини, як представника соціального, на створення світу громадянських відносин та відображає характер інституціональної взаємодії з владою [11].

На думку О.Резніка, поняття, яке здатне окреслити фактичну поведінку громадян, спрямовану на здобуття додаткових соціальних ресурсів та обстоювання своїх інтересів. – поняття «громадянська практика». Це систематичні відтворювані дії населення у громадсько-політичній сфері, що є формою реалізації власних інтересів за умови їх сукупної здатності перетворювати соціальні й політичні інститути. Громадянські практики передбачають членство у громадських організаціях, участь у справах місцевої громади та різного роду контактування з установами чи організаціями. Вчений виділяє три види громадянських практик: а) громадсько-політичні практики, як і передбачають як індивідуальні, так і колективні форми політичної участі; б) практики контактування громадян з установами і організаціями, які передбачають звернення до установ задля реалізації та обстоювання своїх інтересів; в) організаційні (групові) практики громадян, які передбачають тривалу колективну діяльність у обстоюванні своїх прав [10, с. 246-247].

Громадянська свідомість, третій чинник громадянського поступу, але не за значущістю, є соціально-психологічною основою сучасного стану громадянського суспільства. Показником громадянської свідомості виступає громадянська культура, що виявляється в громадянській освіченості, компетентності, активності, зрілості, досвіді громадської діяльності.

Висновки. Аналізуючи зміст та чинники громадянського поступу в Україні, ми, безперечно, враховували зарубіжні підходи до його осмислення, однак методологічно спиралися на властиве українській філософії тлумачення суспільних перемін як поступу. Згідно з цим тлумаченням, громадянський поступ вважаємо творчим процесом, зміст якого впливає на всі сфери суспільного життя і реалізується під впливом цілого спектру чинників, які відображають тенденції суспільної трансформації.

Громадянський поступ, що виявляється у підвищенні громадянської мобільності українців, виникненні громадянських об'єднань та формуванні громадянської культури, є важливою умовою інтеграції України в європейське та світове співтовариство.

Література

1. Бауман З. Текучая современность / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. Ю.В.Асочакова]. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
2. Бек У. Общество риска : На пути к другому модерну / У. Бек; [пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
3. Гаск Ф. А. Конституція свободи / Фрідріх А. Гаск [пер. з англ. М. Олійник, А. Королишин]. – Львів : Літопис, 2002. – 555 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Філософія права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
5. Карась А. Соціальний капітал як умова і міра громадянського поступу : європейські національні зразки й українські варіанти / А. Карась // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2008. - №3. – С.7-13.
6. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : Монографія. – Київ; Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
7. Кістяківський Б. Вибране / Б. Кістяківський; [пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упорядкування, передмова і примітки Л. П. Депенчук] // Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». – К. : Абрис, 1996. – 512 с.
8. Місцевий розвиток, орієнтований на громаду : умови та перешкоди, К., 2011. - С. 8.
9. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / А. В. Єрмолаєв, Д. М. Горелов, О. А. Корнієвський [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 48 с.
10. Резнік О. Громадянські практики: поняття, структура та форми прояву / О. Резнік // Соціальні виміри суспільства : Зб. наук. пр. — К. : ІС НАН України, 2009. — Вип. 1 (12). — С. 242 - 255.
11. Саврасова-В'юн Т. О. Наукові підходи щодо вивчення феномена громадянської активності [Електронний ресурс] / Т. О. Саврасова-В'юн. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/2009_74_2/32.pdf.
12. Самчук З. Визначеність ідейно-світоглядних пріоритетів як фактор становлення українського соціуму / З. Самчук // Духовне життя українського суспільства : теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку : кол. монографія у 3-х кн.; [за ред. М. Михальченка та В. Скотного]. – Київ – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2009 - Кн. 2. – С. 93 - 98.
13. Сила В. Г. Громада як соціокультурний феномен у вимірах вітчизняного соціально-філософського дискурсу / В. Г. Сила // Політологічний вісник – 2013. - № 71. – с. 212 - 221.
14. Сила В. Г. Тема громади в сучасному українському соціально-філософському дискурсі. - Дні науки філософсько-

СОЦІОЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

го факультету - 2014 [Текст] : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15-15 квітня 2014 р.) – Київ: КНУ ім. Т.Шевченка, 2014. - с.115.

15. Франко І. Я. Твори : У 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.
16. Хабермас Ю. Гражданство и национальная идентичность. / Хабермас Ю. // Демократия. Разум. Нравственность. – М. Academia, 1995. – с. 209 - 245.
17. Alexander J. The Discourse of American Civil Society : A New Proposal for Cultural Studies / J. Alexander, Ph. Smith // Theory and Society. – 1993. – Vol.22. – №2. – P.151 – 207.

References

1. Bauman, Z. (2008). *Tekuchaia sovremennost [Liquid modernity]*. (Iu.V. Asochakova, Trans). Saint Petersburg: Piter [in Russian].
2. Beck, U. (2000). *Obshchestvo riska: Na puti k drugomu modernu [Risk Society: Towards a New Modernity]*. (V. Sedelnika, N. Fedorovoi, Trans). Moscow: Progress-Traditsiia. [in Russian].
3. Hayek, F.A. (2002). *Konstytutsiia svobody [The Constitution of Liberty]*. (M. Oliinyk, A. Korolyshyn, Trans). Lviv : Litopys [in Russian].
4. Hegel, G.V.F. (1990). *Filosofii prava [Philosophy of law]*. Moscow: Mysl [in Russian].
5. Karas, A. (2008). Sotsialnyi kapital yak umova i mira hromadianskoho postupu : yevropeiski natsionalni zrazky y ukrainski variant [Social capital as a condition and measure of civil progress: European national patterns and Ukrainian variants]. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny – Socio-humanitarian problems of man*, 3, 7 – 13. [in Ukrainian].
6. Karas, A. (2003). *Filosofii hromadianskoho suspilstva v klasychnykh teoriakh i neklasychnykh interpretatsiakh [Philosophy of Civil Society in Classical Theories and Non-Classical Interpretations]*. Kyiv; Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
7. Kistiakivskyi, B. (1996). *Vybrane [Selected]*. (L.H. Malyshevskoi, L.P. Depenchuk, Trans). Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
8. *Mistsevyi rozvytok, oriyentovanyi na hromadu: umovy ta pereshkody [Community Based Approach to Local Development: Conditions and Obstacles]*. (2011). Kyiv [in Ukrainian].
9. Yermolaiev, A.V., Horielov, D.M., Korniiivskyi, O.A. et al. (2012). *Pro stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini [About the state of development of civil society in Ukraine]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
10. Reznik, O. (2009). Hromadianski praktyky : poniattia, struktura ta formy proiavu [Civic Practices: Concept, Structure and Manifestation]. *Sotsialni vymiry suspilstva – Social dimensions of society*, 12, 242 – 255. Kyiv: IS NAN Ukrainy [in Ukrainian].
11. Savrasova-Viun, T.O. *Naukovi pidkhody shchodo vyvchennia fenomena hromadianskoi aktyvnosti [Scientific approaches to the study of the phenomenon of civic activity]*. Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/2009_74_2/32.pdf.
12. Samchuk, Z. (2009). Vyznachenist ideino-svitohliadnykh priorytetiv yak faktor stanovlennia ukrainskoho sotsiumu [Determination of ideological and philosophical priorities as a factor of Ukrainian society formation]. *Dukhovne zhyttia ukrainskoho suspilstva: teoretyko-metodolohichni ta ontolohichni problemy rozvytku – Spiritual life of Ukrainian society: theoretical, methodological and ontological problems of development*. (M. Mykhalchenko, V. Skotnyi, Trans). (Vols. 1-3), (pp. 93 – 98). Kyiv – Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil DDPU im. I. Franka.. [in Ukrainian].
13. Sylva, V.H. (2013). Hromada yak sotsiokulturnyi fenomen u vymirakh vitchyznianoho sotsialno-filosofskoho dyskursu [The community as a sociocultural phenomenon in the dimensions of the national socio-philosophical discourse]. *Politolohichniy visnyk – Political Science Bulletin*, 71, 121 – 221. [in Ukrainian].
14. Sylva, V.H. (2014). Tema hromady v suchasnomu ukrainskomu sotsialno-filosofskomu dyskursi. - Dni nauky filosofskoho fakultetu [The theme of the community in contemporary Ukrainian socio-philosophical discourse]. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference'14: *Dni nauky filosofskoho fakultetu – Days of science of the Philosophy department*. Kyiv: KNU im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
15. Franko, I.Ya. (1986). *Tvory [Writings]*. (Vols. 1-50). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
16. Khabermas, Iu. (1995). Grazhdanstvo i natsionalnaia identichnost [Citizenship and national identity]. *Demokratiia Razum Nrvstvinnost – Democracy. Mind. Moral* (pp. 209 – 245). Moscow: Academia [in Russian].
17. Alexander J., Smith Ph. (1993). The Discourse of American Civil Society: A New Proposal for Cultural Studies. *Theory and Society*, 22(2), 151 – 207 [in English].